

ACE ROMANE DE PĂR CU CAPUL ÎN FORMĂ DE CANTHAROS

În categoria extrem de diversă a pieselor romane de podoabă se înscriu și acele de păr, confecționate atât din metal — aur, argint, bronz — cât și din os sau fildes.

Acul de păr — *acus crinalis*¹ sau *comatoria* — a constituit un articol de toaletă general utilizat în antichitate pentru aranjarea sau menținerea coafurii, permițând în egală măsură fixarea bonetelor sau a panglicilor de parură.

Dacă în primele secole ale Republicii coafura era foarte simplă și nu necesita decât o întrebuințare restrânsă a acului de păr, ea se va complica în perioada Imperiului, supraîncărcându-se cu eșafodaje de bucle și de cocuri savant asamblate. Acul de păr poate constitui un simplu obiect utilitar, confecționat din os, dar tinde să devină o bijuterie atunci când este sculptat în fildes, sau este turnat dintr-un metal care se pretează unei game de compoziții decorative ce atinge uneori un mare rafinament.

Acele de păr apar frecvent în multe așezări civile printre ruinele caselor private, ale termelor sau amfiteatrelor², precum și în inventarul mormintelor de înhumare și incinerare din necropole.

Pe teritoriul anticului Apulum, cercetările întreprinse timp de peste un secol au scos la lumină numeroase ace de păr în diverse puncte ale orașului: în zona termelor³, în edificiul de mari dimensiuni descoperit la Partoș (Colonia Aurelia Apulensis)⁴, în zona canabae-lor castrului, precum și în necropola de la „Stația de Salvare“.

Prezentul studiu își propune să pună în circulație o categorie de ace cu decor figurat, de o factură specială, nesemnificate până în prezent pe teritoriul Daciei.

1. Ac de păr din bronz (*fig. 1/1*) descoperit în cimitirul roman de la „Stația de Salvare“. Piesa făcea parte din inventarul unui mormânt de incinerare, alături de trei ulcioare întregi, mărgelile din pastă de sticlă, o monedă, un inel și un alt ac din bronz, cu cap sferic⁵. Corpul acului are secțiunea circulară, grosimea sa fiind uniformă până în apropierea vârfului. Capul acului are forma unui vas de tip cantharos, executat cu deosebită acuratețe. Corpul vasului este împărțit în două registre delimitate printr-o bordură decorată cu incizii verticale, care se repetă și pe buza vasului. Pântecul bombat este ornamentat cu același tip de incizii, sugerând în mod schematic canelurile. Cele două torți supraînălțate sunt prevă-

¹ D.A., I, 1, p. 61—64, s.c. Acus.

² E. Riha, în *Forschungen in Augst*, 10, 1990, p. 119—120; M. Guisan, în *Bulletin Pro Aventico* 23, 1975, p. 30.

³ B. Cserni, în *A.F.M.*, II, 1, 1901, p. 283—284.

⁴ Idem, *Jelentés A Colonia Apulensis területén 1911—12-ben végzett Asatásokról*, 1913, p. 23.

⁵ V. Moga, în *Apulum* XXIV, 1987, p. 186 fig. 9/1—5.

zute cu protuberanțe la ambele extremități. Partea mediană arcuită a uneia dintre toate este ruptă. Piciorul cu fund inelar se sprijină pe o mulură care face legătura cu corpul acului. Dimensiuni: L = 12,5 cm; D = 0,3 cm. Muzeul Național al Unirii — Alba Iulia (MNUAL); Nr. inv. 8269.

2. Ac de păr din bronz (*fig. 1/2*), care provine tot din zona cimitirului de la „Stația de Salvare”, dar nu a fost descoperit într-un complex arheologic închis, el putând eventual aparține unui mormânt deranjat. Piesa se prezintă în stare fragmentară, din corpul acului păstrându-se doar o treime din lungimea inițială. Capul acului figurează același tip de vas, care este realizat într-o manieră identică cu primul exemplar. Dimensiuni: L = 5,4 cm; D = 0,3 cm. MNUAI; Nr. inv. 9305.

3. Ac de păr din os (*fig. 1/3*) descoperit accidental în zona edificiilor extra muros aflat la nord de castrul legiunii XIII Gemina. Acul este rupt, conservându-se doar capul și o porțiune mică din zora superioară a corpului, care are secțiunea circulară. Partea superioară a acului are forma unui cap pe care este placat un vas de tip cantharos. Fizionomia figurii umane este schematic redată, incizia ovală de pe ceafă, care marchează probabil un coc, permițând identificarea sa cu un personaj feminin. Vasul are gâtul evazat și pântecul arcuit, de pe care pornesc două torți supraînălțate, decorate cu protuberanțe în partea superioară. În zona diametrului maxim al vasului sunt vizibile două incizii verticale care sugerează canelurile specifice cantharos-ului. Dimensiuni: L = 3,2 cm; D = 0,7 cm. MNUAI; Nr. inv. 9173.

În privința datării pieselor de la Apulum, singurul indiciu îl constituie asocierea acului din mormântul de incinerare cu o monedă de la Elagabalus (221), fapt ce demonstrează oricum că asemenea ace se aflau în uz la începutul sec. III.

Un alt ac de păr aparținând categoriei analizate ar putea să îl reprezinte exemplarul din os descoperit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (*fig. 1/4*), publicat inițial ca având capul în formă de harfă⁶. Ulterior capul ornamentat al acului a fost identificat de alți cercetători ca reprezentând o bufniță⁷. Având în vedere schematismul redării, cele două opinii au un anumit grad de relativitate și compararea sa cu piesele prezentate mai sus ne determină să propunem includerea sa în categoria acelor cu cap în formă de cantharos. Fără a avea acuratețea exemplarelor de la Apulum, vasul figurat în cazul acului de la Ulpia este mai puțin armonios, forma corpului nefiind atât de zveltă. Torțile sunt separate de gât prin două orificii circulare, în partea superioară, ele fiind prevăzute cu clasicele protuberanțe. Dimensiuni: L = 11,1 cm. Muzeul Sarmizegetusa; Nr. inv. 814.

Capul acelor de păr prezentate anterior, dincolo de rolul ornamental are și o conotație simbolică: cantharos-ul, vasul din care se bea vinul la greci și apoi la romani, a fost considerat drept recipientul specific al lui Dionysos, zeul vinului și vegetației, apărând adesea ca atribut-accesoriu în mâinile acestei divinități și ale acoliților săi⁸. Multiplele epifanii și ocultările periodice ale lui Dionysos, reflectând apa-

⁶ D. Alicu, E. Nemeș, în *Acta MN*, XIX, 1982, p. 10, pl. I/10. D. Alicu, Small finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Cluj-Napoca, 1994, p. 64, pl. 56/825.

⁷ N. Gudea, I. Bajusz, în *Acta MP*, XIV—XV, 1990—1991, p. 100, pl. XVII/3.

⁸ D.A., I, 2, p. 893, s.v. Cartharos și nota 8.

riția și ocultarea vieții, alternanța dintre viață și moarte⁹, îl situează în același timp printre divinitățile funerare¹⁰.

Liber-Dionysus și misterele sale au exercitat o remarcabilă influență asupra artei sepulcrale, scenele dionisiace sau diverse motive bachice constituind elemente frecvente în repertoriul simbolisticii funerare din întreg Imperiul roman¹¹.

Cantharos-ul poate evoca în același timp banchetul funebru cu onorurile acordate defunctului, dar și purificarea sufletelor prin cele trei elemente — apa în acest caz — conform doctrinei care a pătruns mai cu seamă în misterele lui Bacchus¹².

La nivelul documentației care ne-a fost accesibilă, acele de păr cu cap în formă de cantharos par să fie un tip puțin vehiculat în provinciile vestice ale Imperiului, unde nu am găsit analogii pentru acest gen de ac.

Reprezentările miniaturale din metal ale cantharos-ului sunt atestate începând din epoca elenistică în zona pontică, după cum o dovedește un colier din aur cu două pandative în formă de cantharos, având gura recipientelor decorată cu pietre semiprețioase, descoperit în necropola elenistică de la Callatis¹³ și datat în sec. IV—III î.Chr. Tot această zonă ne oferă singura analogie pentru piesele de la Apulum, respectiv un ac de păr din bronz cu capul în formă de cantharos aurit având încastrată în partea superioară o piatră semiprețioasă, provenind probabil din necropolele tomitane¹⁴.

Imaginea cantharos-ului apare însă și pe alte categorii de piese, în ipostaze necunoscute până acum în aria intracarpatică, dar difuzate în spațiul cu puternice tradiții elenistice din Moesia Inferior. Acesta este cazul unei baghete de sticlă pentru amestecat unguentele, având extremitatea superioară ornamentată cu un cantharos¹⁵, vas care apare reprezentat și pe discul unor lucerne¹⁶.

Ca emblema funerară, cantharos-ul are cea mai largă ocurență pe monumentele sepulcrale sau votive atât în Dacia¹⁷, cât și în restul provinciilor Imperiului¹⁸. Conform unei statistici publicate într-un studiu recent¹⁹, la Apulum cantharos-ul apare figurat pe cel mai mare

⁹ M. Eliade, *Istoria ereditelor și ideilor religioase*, București, 1991, p. 354.

¹⁰ F. Cumont, *Lux perpetua*, Paris, 1949, p. 250—258; Idem, *Recherches sur le symbolisme funéraire des romains*, Paris, 1966, p. 418 et sqq.

¹¹ A. Bruhl, *Liber Pater*, Paris, 1953, p. 145—159.

¹² F. Cumont, *Lux perpetua*, p. 209, fig. 3.

¹³ Piesa este expusă în Muzeul din Mangalia.

¹⁴ Piesa inedită din expoziția Muzeului din Constanța.

¹⁵ A. Panaitescu, în *Pontica*, X, 1977, p. 340 nr. 1, fig. 4/2.

¹⁶ A. Opaît, în *Peuce*, VIII, 1980, pl. 37/: Cl. L. Băluță, în *Apulum*, XXXI, 1994, p. 207, nr. 60—62, pl. V/1—3; Alte două opaite din sec. II—III de la Callatis sunt expuse în Muzeul de la Mangalia.

¹⁷ H. Daicoviciu, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 333—352; O. Floca, W. Wolski, în *BMI*, XLII, 3, 1973, p. 38—40; V. Rusu-Bolindeț, în *EphNap*, IV, 1994, p. 115—116.

¹⁸ A. Bruhl, *op. cit.*, p. 316—330; R. Turcan, *Les sarchophages romains à représentations dionysiaques*, Paris, 1966, passim.

¹⁹ V. Rusu-Bolindeț, *op. cit.*, p. 117.

număr de monumente funerare din Dacia (15). De asemenea, săpături arheologice întreprinse în ultimii ani pe teritoriul Coloniei Aurelia Apulensis au scos la lumină ruinele unui templu închinat lui Liber Pater și un bogat inventar din care face parte și o statueta din marmură a zeului, ce ține în mâna dreaptă un cantharos. Aceste date constituie un indiciu că în comunitatea apulensă cultul dionisiac se bucura de o consistentă audiență, ca urmare a propagării și adoptării sale în mediile cele mai diverse ale societății, începând mai ales din sec. II²⁰.

Potrivit opiniei unor specialiști, simbolistica dionisiacă a sacrofa-gelor sau stelelor funerare, alături de practica depunerii ca ofrandă în morminte a unor obiecte care — de o manieră sau alta se raportau credințelor dionisiace — constituia modalitatea de a exprima apartenența la o confrerie bachică sau speranța că Dionysos asigură defuncțiilor în lumea umbrelor o existență plină de bucurii²¹.

Acele de păr cu capul în formă de cantharos puteau avea deci o dublă valență: ornamentală și simbolic-rituală, ca semn distinctiv purtat de adoratorii lui Liber Pater. Moștenitoare ale unei lungi tradiții în Italia, Grecia sau Asia Mică, acele de păr cu decor figurat oferă interesante posibilități de studiu, în măsura în care relevă resurgența sau permanența tipurilor iconografice vechi, precum și exploatarea unor teme simbolice în ornamentarea unor obiecte ale parurii cotidiene.

DANIELA CIUGUDEAN

ÉPINGLES ROMAINES À SOMMET EN FORME DE CANTHARE

(Résumé)

L'étude présente une catégorie d'épingles à décor figuré pas encore signée sur le territoire de la Dacie. On met en discussion trois épingles à tête en forme de canthare découvertes dans la ville d'Apulum: deux exemplaires en bronze provenant de la nécropole romaine, tandis qu'une pièce en os a été découverte fortuitement dans la région des édifices situés au nord du camp fortifié de la legion XIII Gemina. Une quatrième épingle incluse dans cette série provient d'Ulpia Trajana.

L'origine de ce type d'épingle se trouve probablement dans le milieu hellénistique, car dans les nécropoles des villes Callais et Tomis ont été mis au jour des objets de parure en or et en bronze avec des représentations de canthares.

Attribut du dieu Dionysos, le canthare est figuré en même temps à Apulum sur un grand nombre de monuments funéraires aussi bien que sur unes des pièces découvertes dans la proximité du temple de Liber Pater. Cela nous mène à conclure qu'ici fonctionnait peut-être une confrérie bachique dont les fidèles pouvaient porter comme signum de telles épingles à sommet en forme de canthare.

²⁰ A. Bruhl, *op. cit.*, p. 330.

²¹ Idem, p. 324.

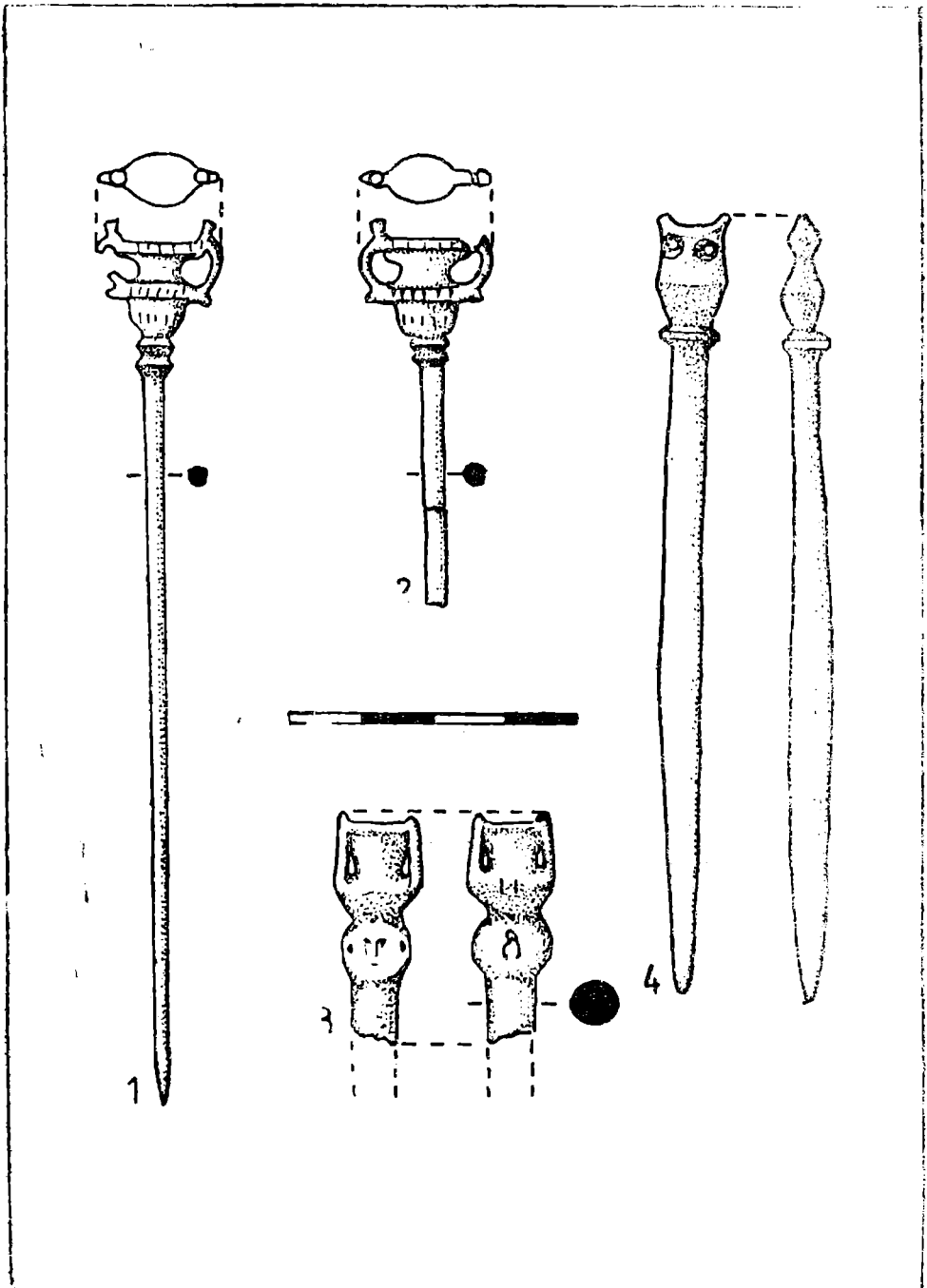

Fig. 1. Épingles romaines à sommet en forme de canthare. 1-2: Épingles en bronze d'Apulum; 3: Épingle en os d'Apulum; 4: Épingle en os d'Ulpia Traiana.
 Fig. 1. Ace romane de păr cu cap în formă de cantharos. 1-2: Ace de bronz de la Apulum; 3: Ace din os de la Apulum; 4: Ace din os de la Ulpia Traianaj